2

חוקים כמו שירים[19]

לאנשים נטייה לשכוח, ממיני סיבות, חלקן מוצדקות, שחוק הוא גם שיר. הוא מיטב המילים המבטאות תודעה ורגש, במיטב הסדר. על ההלכה המופיעה במסכת שבת (פרק ט"ז, משנה א') "כל כתבי הקודש מציליין אותן מן הדליקה (בשבת)" כתב משוררנו הלאומי ביאליק במסה המפורסמת שלו "הלכה ואגדה":

> פרט קטן של הלכה, מחלוקת של מה בכך - האין זאת? ואולם מי לא יכיר מיד, כי בהלכה קטנה ויבשה זו נתונה בצמצום מופלג, אבל במילוי האפשרי, תמונה ציורית שלמה על דבר היחס ההיסטורי והנפשי של מפלגות שונות באומה לשנים מראשי קנייניה: לספרותה וללשונה.[20]

כפי שרמז ביאליק, הפואטיקה של החוק יכולה להתגלות בכמה אופנים. ראשית, בגילוי תודעת המחוקק. סעיף 2 לחוק שוויון ההזדמנויות בעבודה קובע:

---

19. ראו אודות, כתב עת למסות וביקורת ספרות, 9 (2018).
20. ראו ה"ש 5.

לא יפלה
מעסיק בין עובדיו או
בין דורשי עבודה מחמת
מינם,
נטייתם המינית,
מעמדם האישי,

הריון, טיפולי פוריות,
טיפולי הפריה חוץ־גופית,
היותם הורים,

גילם,
גזעם,
דתם,
לאומיותם,
ארץ מוצאם,

מקום מגוריהם,
השקפתם,
מפלגתם או
שירות במילואים שלהם
של בני זוגם
או של הורהו האחר של ילדם.[21]

הינה, כל גורמי האפליה הפסולה מסתדרים להם, ומצלול קריאתם מהדהד, "מינם, נטייתם המינית, מעמדם האישי" בית אחד, "הריון, טיפולי פוריות, טיפולי הפריה חוץ־גופית, היותם הורים", בית שני, "גילם, גזעם, דתם, לאומיותם, ארץ מוצאם" בית שלישי, "מקום מגוריהם, השקפתם, מפלגתם, או שירותם במילואים", בית רביעי. וכל אחד מן הבתים, מצייר, "בצמצום מופלג", ובסדר

21. כל חלוקות השורות בחוקים־שירים במאמר הן שלי.

ובניגון תואמים, תמונות מחיי מדינת ישראל. הגורמים לאפליה מסודרים בסדר מסוים, קורא החוק־שיר יפרש את משמעות הסדר הזה. אחר כך יעבור לחשוב מה מלמדת רשימה זו בסדר זה על ההיסטוריה עצמה. בוודאי היה מעלה אפשרות שבעולמה של ישראל במאה ה־21, טיפולי פוריות והורות הם עניין מרכזי בשל מיקומם המרכזי בחוק־שיר, ובו־זמנית, גם גורמים שעלולים להביא לאי־שוויון בין עובדים או בין דורשי עבודה. תשובות אלה, כמובן, אינן חד־משמעיות. הן תלויות בפרשנות. הרי בהחלט ייתכן שטיפולי פוריות כלל לא היו רווחים בתקופת חקיקת החוק אלא שהמחוקק רצה שיועלו על נס. הפואטיקה של החוק מתעתעת. אין היא קשורה לפרשנותן של המילים בחוק אלא לתפיסה כוללת של תודעת המחוקק העולה מן החוק. זו יכולה לעזור, לעיתים רחוקות, בפרשנותה של מילה בחוק, אבל בעיקרה היא פואטית, עומדת כשלעצמה, מגלה רגש ותמונה באבחה, בחדות. ביאליק עצמו לא לקח את האבחנה שלו צעד אחד קדימה ולא כתב על החיסרון והיתרון בפואטיקה של משנת שבת המדמה ספר תורה לנפש חיה ומחילה עליו את דיני פיקוח נפש. אכן משפט האומה, המפיח נפש חיים בספרים והמשווה בין הצלת ספר תורה ובין הצלת נפש, שם את תלמוד התורה ואת הלימוד בכלל כערך חשוב ומשמעותי, אבל בו בזמן הוא גם פוגע בערך החיים. הוא משווה בין אלה אשר אכן נושמים הבל פה, וסכנה הניצבת בפניהם היא אכן סכנת נפשות ובין אובייקט דומם חסר נפש. הפואטיות של החוק מבקשת מהלך כזה. דורשת שינתחו את הרגש, התמונה, והתודעה העומדים מאחורי החוק. סעיף 2 לחוק המקרקעין מבקש מהלך מעין זה:

> הבעלות במקרקעין היא
> הזכות להחזיק במקרקעין,
> להשתמש בהם
> ולעשות בהם כל דבר
> וכל עסקה

בכפוף להגבלות
לפי דין או לפי הסכם.

כאן, החזרה על המילה מקרקעין בשורה השנייה בחוק־שיר זה וצירוף הפעלים "להשתמש", "ולעשות" מציירים את הבעלות על קרקע או על בית כגולת הכותרת של הזכויות. החוק מצייר תמונה המעלה על נס את הבעלות, שבה, משאת נפשו של אדם היא שתהיה לו בעלות על קרקע, בית. במדינה הנחשבת כ"בית לאומי", מדובר בתודעה ליברלית ואינדיבידואלית המערערת על ההסתפקות בבעלות הקולקטיבית. אבל הפואטיות של הסעיף מנכיחה גם רגש ותודעה על זכות הבעלות עצמה במנותק מן המקרקעין. בעלות, לפי השיר הזה, היא זכות־על. ניתן להגביל אותה, אבל במקורה היא מכפיפה הכול אליה. מי שירצה לצעוד צעד נוסף בפואטיות זו יוכל לקשר בין תפיסת הבעלות הזו לשימוש הרווח במילה בעל לתיאור בן זוג, ויראה בחוק־שיר זה מטאפורה לקשר זוגי במרחב שמרני אנטי־פמיניסטי.

אופן אחר שבו הפואטיות של החוק עשויה להתגלות הוא בחילופי מילים פרוידיאניים. טלו, למשל, את סעיף 6ב (ג) לפקודת האגודות השיתופיות הקובע:

סירבה ועדת הקבלה
לקבל מועמד
ליישוב הקהילתי,
תמציא לו
החלטה מנומקת
בדבר סירובה.

הסירוב, הנמצא ברישא ובסיפא, מגמד את ההחלטה המנומקת. דחייה היא דחייה היא דחייה. והינה, בשימוש הלא רגיל במילה "תמציא", שעניינה לא רק מסירה אלא גם יצירה יש מאין של נימוק שאיננו בנמצא, מתגלה היחס הדו־משמעי לוועדות הקבלה

ביישובים שיתופיים ולכאב שיש בקושי להתקבל לקבוצות שאינן מעוניינות לקבל את אותו אדם. דוגמה נוספת: חוק השבות קובע שלכל יהודי שמעוניין להשתקע בישראל תינתן אשרת עולה אלא אם כן נוכח שר הפנים שהוא:

פועל נגד
העם היהודי
או עלול לסכן
בריאות הציבור או ביטחון המדינה
או בעל עבר
פלילי העלול
לסכן את שלום הציבור.

לפי החוק, יהודי יכול לקבל תעודת עולה, גם אם החליט להשתקע בישראל אחרי בואו אליה. החוק קובע שהסייגים למתן תעודת עולה זהים לסייגים לקבלת אשרת עולה למעט עניין אחד:

אלא
לא ייחשב אדם
למסכן בריאות הציבור
לרגל
מחלה
שלקה בה
אחרי בואו לישראל.

השימוש החריג במילה "לרגל" לציון חולי ואירוע שלילי (במקום המילה "עקב" או "בגלל") מסגיר תודעה הרואה במחלות שלוקים בהן דווקא בישראל דבר שיש לחגוג. העובדה שניתן לקבל תעודת עולה גם אחרי שהות ממושכת בישראל מלמדת שהפואטיקה של חוק השבות היא פואטיקה של עלייה, וזו איננה קשורה לאקט ההגעה לארץ אלא לעצם רצונו של אדם לקבוע את מושבו בה.
לעיתים, הפואטיקה של החוק היא כמו־אונומטופיאית. צליל

המילים וסדרן מבטאים את תוכן החוק. סעיף 152 לחוק העונשין שכותרתו היא "התפרעות" קובע:

> התקהלות אסורה,
> שהתחילו לבצע בה
> את מטרתה
> בהפרת השלום
> שיש בה כדי להטיל
> אימה על הציבור,
> הרי זו התפרעות,
> והמשתתף בהתפרעות,
> דינו - מאסר שנתיים.

דומה שהמילים עצמן מתפרעות, לשונן לא ברור, הן לא נענות לתחביר הרגיל ומשרות תחושה של חוסר בהירות, של חוסר גבולות וחוסר סדר, אולי כדי לבטא את האימה שיש בהתפרעות בהיותה משבשת את הסדר והשליטה.

כמו הקשר ההדוק בין קהילת המשוררים לשירה ולקהילת המבקרים – גם הפואטיות של החוק מושפעת לא רק ממילותיו וסדרן אלא מן היחסים המורכבים שבין מערכת המשפט והקהילה הפרשנית שלה. במסגרת היחסים המורכבים הללו, בין המשפט לחברה ובין המחוקקים לבתי המשפט, נוצרת קהילה פרשנית ענפה המתווכת את החוקים־שירים לחברה. עבור הקהילה הזו, מסמכי היסוד של כינון החברה, כמו מגילת העצמאות וחוקי היסוד, הופכים להיות בעלי סמכות, וחברי הקהילה סבורים שכדאי ומשתלם לעסוק בפרשנותם. במסגרת זו עסוקה הקהילה הפרשנית גם בפירושם של חוקים צעירים. את הפרשנות של חברי הקהילה מגביל מה שמילות הטקסט יכולות להכיל וכן מידת המחויבות של הפרשן למסורת ולפרשנות העבר. הפרשנות השונה שניתנה וניתנת למסמכי היסוד של מדינת ישראל ולחקיקה בכלל מבטאת את הרוחב הפרשני שמאפשרים החוקים־שירים שמשמשים חברה

שבה יש אנשים עם תפיסות מוסריות, פוליטיות ואידיאולוגיות שונות. אבל היא גם מבטאת עניין יסודי נוסף – הקהילה הפרשנית מוצאת עניין בפירושם.

כאשר מחוקקות־משוררות כותבות חוקים־שירים, מנסחות עמדות ערכיות, פילוסופיות ורגשיות בבחירת מילים והצבתן בסדר מסוים, הן יודעות שמבקרי השירה ייתנו את ליבם לרעיונות המובעים ולצורת המחשתם. כאשר קהילת המבקרים איננה מוצאת עניין במשורר או בשיר מסוים, נופל השיר לתהומות הנשייה, ושמו של המשורר נשכח. מבול של שירים בתקופה מסוימת מעסיק ביתר שאת את הקהילה הפרשנית, אבל עד לגבול מסוים, שבו שטף השירים מבטא רדידות וגסות של הכותבים ביחס למילים עצמן ומוריד את המוטיבציה של קהילת הפרשנים לעסוק בהן ולעמוד על משמעותם של השירים בכללותם. קשה לצפות מתי בדיוק מתחוללת ירידת העניין ומתי קהילה פרשנית תאבד עניין במושא הפרשנות שלה. ככל שהטקסטים הנכתבים עשירים יותר, מסודרים (בסדר כלשהו) יותר, מוקפדים (בין בלשון גבוהה או בלשון נמוכה) יותר – כך יגדל העניין של הקהילה הפרשנית בהם. יש מידה לא מבוטלת של אירוניה במצב הזה. מצד אחד, יבול גדול של חוקים־שירים מבטא עיסוק אינטנסיבי במילים והבנה שיש חשיבות לעיסוק בהן, ומהצד השני הגסות שבה מתייחסים הכותבים־מחוקקים למילותיהם עצמן, מרחיקה את הקהילה הפרשנית מהן.

היחסים בין הקהילה הפרשנית לבין המחוקקים־משוררים עלולים להתערער אם המילים וסדרן לא מבטאים תודעה, ערך, או רגש אלא הם רק כלי להשגת מטרה אחרת. טלו, למשל, את החלטת הממשלה 2614 בעניין "מלגת לימודים ועידוד השתלבות אברכי כוללים בתעסוקה" (התקבלה ב־19.12.2010). זוהי החלטה נורמטיבית בעלת משמעויות מעשיות כמו חוק, וגם לה מאפיינים פואטיים. ההחלטה קבעה כי:

ממשלת ישראל רואה לה

כיעד מרכזי
את השתלבות המגזר החרדי
בתעסוקה,
ככלי
לפריצת מעגל העוני
והתלות בקצבאות,
ששיעורם גבוה במיוחד
באוכלוסייה זו
כמקדם שוויון
בחלוקת הנטל
הכלכלי במשק הישראלי,
וכגורם המסייע
בהשתלבות המגזר החרדי
במארג החברתי בישראל.
זאת לצד הכרה
במאפייניה הייחודיים
של האוכלוסייה החרדית ותמיכה
בהמשך קיומו של עולם לימוד
תורני,
ולצד תמיכה
באוכלוסיות לומדים נוספות
במוסדות להשכלה גבוהה.

הרישא נקראת כמניפסט גמור. הפואטיקה של המניפסט – מטרתה לשנות מן היסוד מצב קיים, והיא משתמשת בביטויים ישירים, חודרים ופשוטים כמו "יעד", "כלי", "פריצה", "מקדם". הסיפא היא מעין הערת שוליים למניפסט. אלא שהפואטיות במקרה הזה היא הסוואה בלבד, היא איננה משקפת תודעה אמיתית אלא כוזבת. על ההחלטה הזו כתב השופט רובינשטיין בבג"ץ 616/11 **התאחדות הסטודנטים בישראל נגד ממשלת ישראל**, שאת תכליתה אין מקדם תוכנה. להפך, היא משאירה את האברכים מחוץ למעגל העבודה. רובינשטיין תוהה בעצמו אם התכלית כפי שניסחה הממשלה "אינה

אלא מס שפתיים אשר נועד לאפשר לה לעקוף את שנפסק" בבג"ץ. הממשלה טרחה מאוד בניסוח הפואטי שנועד לעקיפת החלטת בג"ץ בעניין זה. אחרי החלטת בג"ץ בעניין יקותיאלי, שבו נפסלה הוראה בחוק התקציב שמעניקה הבטחת הכנסת מינימום לאברכים, הוקמה ועדה בראשות איל גבאי, מזכיר הממשלה דאז, ועל בסיסה התקבלה החלטה 2614 השנויה במחלוקת. רובינשטיין קורא לממשלה לנסח את המדיניות האמיתית שעומדת מאחורי מתן מלגות הקיום לאברכים. כבכיר בקהילת פרשני החוקים־שירים, מעוניין רובינשטיין במילים המבטאות מאחוריהן אמת רגשית, ערכית או תודעתית.

חוקים, כמו שירים, חיים אם המילים שבהם מבטאות תודעה אמיתית ואם הקהילה הפרשנית רואה בהם מושא ראוי לעיון.